

3. Ghryghorjjev O. (2015). Katalogh III Mizhnarodnoji vystavky-konkursu malykh form ghrafiky ta ekslibrysa "Myr ta vijna", BREST, 8. [In Russian]
4. Nesterenko P. V. (2016). Istorija ukrajins'koghho ekslibrysa. Kyjiv: Tempora [In Ukrainian].
5. Nesterenko P. (2012). Ukrajina na mizhnarodnykh konghresakh ekslibrystystiv., Pam'jatky Ukrajinu, 9, 30–33 [In Ukrainian].
6. Stepovyk D. (2012). Ukrajins'kij ekslibrys - svit nashoji kul'tury., Pam'jatky Ukrajinu, 9, 38–39 [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.03.2019 р.

УДК:392:539.91(477.85/.87)

Козек Микола Іванович
аспірант Київського національного
університету культури і мистецтв
ORCID 0000-0002-6119-561X
KozekMykola1@gmail.com

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУ ВОГНЮ В ТРАДИЦІЙНІЙ ОБРЯДОВІСТІ НА БУКОВИНСЬКІЙ ГУЦУЛЬЩИНІ

Метою роботи є виявлення та обґрунтування регіональних особливостей, пов'язаних з «культу вогню» в обрядовості населення Буковинської Гуцульщини. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні аналітичного, історичного, порівняльного методів і ґрунтується на зборі інформації з респондентів Буковини. **Наукова новизна.** Виявлено нові риси у вшануванні культу вогню, що простежуються в традиційній обрядовості буковинців. **Висновки.** Досліджено, що культ вогню в традиційній обрядовості гуцулів є своєрідним очисним оберегом від усіляких відьомських чар та наговорів, спрямованих на те, щоб спричинити зло у родині. Слід зазначити, що українці Буковинської Гуцульщини – дуже заборонне етнічне населення, яке ще з язичницьких часів і дотепер дотримується магичних ритуалів, пов'язаних з вогнем. Вшанування культу вогню для буковинських гуцулів є гарантією того, що їхній рід не буде переводитись, в хаті буде достаток, а на їхнє господарство не матиме впливу жодна негативна сила. Гуцули вірять, що особливу силу має «живий» вогонь, або «новий» вогонь, тому такий вогонь вони запалюють в найважливіші події річного циклу.

Ключові слова: «Живий» вогонь, культ вогню, обряди, гуцули, традиція, культура, вірування.

Козек Николай Иванович, аспирант Киевского национального университета культуры и искусств

Региональные особенности культа огня в традиционной обрядности на Буковинской Гуцульщине

Целью исследования является выявление и обоснование региональных особенностей, связанных с «культурой огня» в обрядности населения Буковинской Гуцульщины. **Методология** исследования заключается в применении аналитического, исторического, сравнительного методов и основывается на сборе информации из респондентов Буковины. **Научная новизна.** Обнаружены новые черты в чествовании культа огня, которые прослеживаются в традиционной обрядности буковинцев. **Выводы.** Доказано, что культ огня в традиционной обрядности гуцулов является своеобразным очистительным оберегом от всевозможных ведьмовских чар и наговором, направленных на то, чтобы вызвать беду в семье. Следует отметить, что на Буковинской Гуцульщине живёт очень суеверное этническое население, которое еще с языческих времен и до сих пор придерживается магических ритуалов, связанных с огнем. Чествование культа огня для буковинских гуцулов является гарантией того, что их род не будет переводиться, в доме будет достаток, а на их хозяйство не повлияет какая-нибудь негативная сила. Гуцулы верят, что особую силу имеет «живой» огонь или «новый» огонь, поэтому такой огонь они зажигают в важнейшие события годового цикла.

Ключевые слова: «Живой» огонь, культ огня, обряды, гуцулы, традиция, культура, верования.

Kozek Mykola, post-graduate student Kyiv National University of Culture and Arts

Regional peculiarities of the Cult of Fire in traditions and rituals in Bukovyna Hutsulshchyna

The purpose of the article is to expose and ground regional peculiarities, connected with the "Cult of Fire" in traditions of Bukovyn Hutsulshchyna. **The methodology** of the research is based on the use application of analytical, historic and comparative methods and is based on collecting information from Bukovyna respondents. **The scientific novelty:** new characteristic and features in honoring the Cult of Fire have been found which can be traced in traditions and rituals of the Bukovyntsyv. **Conclusions** It was proved, in the Hutsuls' traditions and rituals the Cult of Fire is a peculiar charm from various witch spells and hexes, aimed at doing evil to the family. It is worth noting that the Ukrainians of Bukovyna Hutsulshchyna are extremely superstitions ethnic population, who, have been keeping to magic rituals, connected with fire, since Pagan times and up to fill now. For the Bukovyn Hutsuls, honoring the Cult of Fire is a guarantee, that their genus will not die out the house will be full of wealth, and no evil force can influence their

economy. The Hutsuls believe that "living" fire, or "new" fire, has a special strength, as they make such fire on the dates of the most important event of the year.

Key words: "living" fire, Cult of Fire, rituals, Hutsuls, traditions, culture, faith, beliefs.

Актуальність теми дослідження. Культурна спадщина гуцульського краю є цілком унікальним надбанням та історичним свідком багатовікового способу життя гірських українців. Тісний зв'язок етнічного населення гуцулів з природними стихіями породив велику кількість обрядових дій, пов'язаних із сільськогосподарським життям українців, де таке явище як культ вогню посіло значне місце у світогляді та віруванні буковинців. Культурна обрядовість, втілена в традиційному народному календарі буковинських гуцулів, – це своєрідний оберіг у тваринницькому господарстві певної пори року та в родинній обрядовості.

Збереження та відродження регіональної культури на сьогодні є особливо актуальним, адже традиційні календарні обряди наших предків демонструють високогуманні форми духовного життя в умовах різних віросповідань населення України.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання з проблематики культу вогню в традиційній обрядовості Буковинської Гуцульщини та Гуцульщини загалом були досліджені у працях таких відомих дослідників: О. Воропай, М. Домашевський, Р. Кайндль, С. Килимник, Г. Кожоляно, М. Мандибура, І. Сеньків, В. Шухевич, та ін. Такі відомі етнографи України як С. Килимник [6, 7], О. Воропай [1, 2], А. Ковтун [8], у своїх працях аналізували культ вогню в цілому в Україні, не приділяючи уваги конкретно Гуцульському краю. Праці науковців Гуцульщини: І. Сеньків [11], Р. Кайндль [5], М. Домашевський [4], В. Шухевич [12], базуються на дослідженнях традицій Івано-Франківської та Закарпатської Гуцульщини, про обрядовість Буковинської Гуцульщини інформація практично відсутня. Дослідник полонинського господарства Гуцульщини М. Мандибура в своїй праці «Полонинське господарство Гуцульщини другої половини ХІХ-30-х років ХХ ст.» досить розширено подав інформацію про роль вогню в тваринницькому господарстві гуцулів, але на сьогодні потрібні додаткові дослідження, так як від написаної праці М. Мандибури, пройшло п'ятдесят років. Сучасний етнограф Буковини Г. Кожоляно у своїй праці «Духовна культура українців Буковини» описує загальні відомості про вшанування культу вогню на Буковинській Гуцульщині. Інформація про культ вогню в традиційній обрядовості з конкретних сіл Буковинської Гуцульщини практично відсутня.

Метою нашого дослідження є виявлення та обґрунтування регіональних особливостей, пов'язаних з культом вогню в обрядовості українців Буковинської Гуцульщини.

Виклад основного матеріалу. Вогонь – одна з наймогутніших стихій у природі, яка набула великої шани ще задовго до зародження християнства. Таке поняття як культ вогню було поширене серед стародавніх індоєвропейських цивілізацій та слов'янських народів.

Давні українці звеличували вогонь, називавши його світотворчим і святим. Найбільшою шани слов'яни приділяли небесному світилу – сонцю, вважали його всемогутнім богом, який дарує світло і тепло. Спостерігаючи за потужністю сонячних променів, у язичницьких українців сформувався календарний рік з обов'язковими обрядовими діями на певному етапі річного циклу.

Обрядовість, пов'язана із вшануванням світотворчого вогню, на сьогодні найбільше збережена на Гуцульщині. Буковинські гуцули з покоління в покоління передавали знання і вірування про могутню силу вогню своїм нащадкам, тому календарний рік, як в язичницьких гуцулів, так і в християнських практично не зазнав змін. Що стосується вшанування культу вогню, змінилися тільки патрони вогняної сили: в язичницькому періоді богом небесного вогню був Перун, а в християнстві покровителем вогню став архангел Михайло (на Гуцульщині його називають Михаїл).

Із вшануванням та використанням вогню в традиційній календарній обрядовості пов'язані всі найважливіші свята на Буковинській Гуцульщині. Особливих властивостей на Гуцульщині мав «новий», або «живий» вогонь. Цей вогонь гуцули добували виключно предковим способом – тертям кременю об кресало. «Новий» вогонь гуцули викресували в найважливіші свята календарного року: Святвечір, Стрітіння, Великдень, на Святого Юрія, в день вигону та пригону худоби на полонину, на Семена Стовпника.

На Святвечір (6 січня) із самого ранку господиня починала приготування до святої вечері, вона діставала з покуття кремень і кресало, які останні дванадцять днів не використовувались в господарстві, тричі молилась до сходу сонця і викресувала «новий» вогонь, ним господиня розпалювала дванадцять символічних кругляків (не колотих полін), які лежали у запічку дванадцять днів [5, 99]. Поки вогнище розгоралось, господиня ставила на шпаргат горщечок символічної води (пожертву для вогню), яку пізніше використовувала для приготування святкових страв.

Для буковинських гуцулів важливо було, щоб під час святої вечері вогонь у печі вже не горів. Перед тим, як сідати до святкового столу, господар діставав з печі жаринки святкового вогню, ставив їх у миску, додавав туди ладан і обкурював цим димом хату і стайню. Ця обрядова дія виконувала функцію оберега від злих сил. Використовувались жаринки «живого» вогню і для запалювання ритуальної свічки на святковому столі, зазвичай це робив глава сім'ї. На Гуцульщині в давнину ця свічка мала догоріти до кінця, а в теперішній час після вечері її тушить господар. Гуцули вважають, що свічка, запалена на Святий вечір, має велику цілющу силу, тому бережуть її цілий рік, як оберіг.

На Святого Василя (14 січня) вогонь використовувався при новорічних маланкуваннях. На воротах садиби, звідки мала виходити Маланка запалювали вогнище, пізніше через яке мали перестрибнути всі учасники Маланки [9, 107]. Існує на Гуцульщині звичай від Святого вечора і до Святого Василя не заходити в хаті, щоб не вимести зі сміттям своєї долі. Ранком на старий новий рік господині прибирали в хаті і виносили все зібране сміття в сад і там його спалювали. Вважалося, що вогонь з того сміття мав чудодійну силу, ним обкурювали всі плодіві дерева, а гуцули стрибали через те вогнище промовляючи «на врожай».

На Василя гуцули ворожать на врожайність плодів. На дощечку насипають крупки різних фруктів, після чого беруть спалені з букового дерева жаринки і кладуть по шматочку на купки фруктів. Пізніше дивляться на скільки фрукт згорів, якщо геть згорів, буде гарний врожай, якщо мало згорів, то і мало буде врожаю [5, 101].

Другий Святий-Вечір (18 січня) на Гуцульщині, супроводжувався обрядовою дією із запаленою свічкою та вечерею. З вечерею і свічкою господар обходив тричі за рухом сонця свою хату, потім ставив горщик з вечерею на стіл, і звав до святої вечері душі померлих родичів [3, 288] Обрядова свічка мала догоріти і погаснути сама.

На Йордана (19 січня) господар, повертаючись з церкви, обходив з трійцею (воскова свічка, сплетена з трьох малих свічок в одну велику) своє господарство, випалював над дверима будівель хрести. Після ритуального обходу господар ставив свічку серед столу і вона горіла до закінчення святкової вечері [6, 147].

Наступним етапом річного пошанування вогню є свято Стрітіння, що за старим стилем припадає на 15 лютого. На Стрітіння, на Гуцульщині побутує традиція освячувати велику воскову свічку в церкві та принести її додому палаючою. З палаючою стрітенською свічкою господар обходить все своє господарство, при вході в хату, стайню чи комору робить свічкою умовні хрести зверху дверей. Така обрядова дія має на меті оберігати господарство від нечистої сили. Після обрядового дійства господар тушить свічку свяченою водою і кладе її в надійне місце, як оберіг від грому, блискавки чи бурі. На Стрітіння, селяни прийшовши з церкви, запалюють свічку «громівницю» в себе в хаті – «Щоб весняна повінь не пошкодила посівам і щоб мороз дерева не побив» [1, 198].

Період Пасхальних свят також супроводжується великою кількістю обрядових дій пов'язаних з культом вогню. Починаючи з вівторка і до четверга, гуцули запалюють на пагорбах символічні вогні, цей обряд має багато схожих за змістом назв, зокрема відомі такі назви: «Гріти діда», «Гідика палити», «Діда гріда», остання назва прижилась найкраще і побутує і досі. Запаливши культове вогнище на «Діда Гріда», господарі беруться за руки, обходять тричі палаюче вогнище промовляючи «Грійте діда, дайте хліба» [11, 242].

У великодній четвер, а в деяких селах Буковинської Гуцульщини у великодню суботу, господині розпалювали «живий» вогонь для випікання пасок, бабок (малі за формою паски) та яєць для пасхального кошика. З «живим» вогнем господарі поводились дуже шанобливо, його вважалося за гріх насильно тушити, цей вогонь мав сам погаснути. Гуцули, які мають у господарстві пасіку, використовували віск великодньої свічки для обкурювання своїх бджіл, щоб були здорові і давали багато меду [8, 43].

Важливе місце в пошануванні вогню буковинськими гуцулами займає день святого Юрія (6 травня) на Буковинській Гуцульщині побутує традиція запалювати культове вогнище з кушів глоду. Робилось це для того, щоб худоба не переводилась, та щоб протягом літа не бив її град чи інші стихійні лиха. Пізніше, коли потухало вогнище, через жаринки переганяли худобу на пасовище [10, 60].

На святого Юрія гуцули запалювали вогнище і на пасовиськах. Навколо ватри збирались усі господарі вигнаної на пасовисько худоби. Вони приносили з собою їжу та музичні інструменти (флюяру, скрипку, дрімбу, тощо), співали пісень, танцювали навколо вогнища, стежили, щоб тварини не билися між собою. Згідно з давніми віруваннями, Юрійський «живий» вогонь на Гуцульщині, має захисну функцію для маржини (корів, овець). Його дим відлякував чародійниць, а попіл який залишався від вогнища розвіювався господарем по пасовиську для гарного врожаю трави. Проти чарівниць існував і обряд котити по землі оббитий сіном запалений дерев'яний обруч [10, 172].

Дослідник Гуцульщини І.Сеньків описує «юріївську» обрядовість так: «На передодні Святого Юрія гуцули на кичирах (пагорбах) палять вогні, стрибають через вогнище, танцюють навколо ватри танець «кругляк» за сонцем. Таким чином горяни вітають прихід Юрія переможця, з яким приходить справжня весна» [11, 58]. В останню неділю травня на Буковинській Гуцульщині відбувається масштабне дійство, яке за незалежної України набуло статусу фестивалю – «Вихід на полонину», або «Полонинська ватра». У день виходу на полонину в районному центрі смт Путила збираються всі гуцули, задіяні в полонинському господарстві, та серед депутатів (власники або орендарі полонин) вибирають головного депутата, ватагів, вівчарів тощо. У ході цього дійства проводять різноманітні конкурси, кінні забіги, вибори ватага свята, урочисту ходу почесних гостей свята, тощо. Всюди на святі лунає гуцульська музика та готуються традиційні гуцульські страви для гостей. Головним атрибутом свята є культове вогнище, яке запалює головний ватаг вкінці святкового дійства.

У день вигону худоби на полонину ватаг прискорює хід, щоб вийти на пасовисько першим, де він добуває «живий» вогонь шляхом тертя куска дерева об дерево. Коли вогнище розгоралось ватаг кидав у полум'я або стару сокиру, або зношену підкову [10, 157]. Стару підкову ватаг кидав у вогнище для того, щоб під час літування вона оберігала стаю від блискавки і грому [2, 93].

З полум'я, що горить у зграї, ватаг дістає недогорілий кругляк і обходить з ним все стійбище навкруги, промовляючи при цьому молитву, останні слова якої звучать так: «Так як мене нічо не перейшло, коли я тебе обходив з вогнем, так аби мені нічо не перейшло через ціле літо худобу». Після молитви кидає димучий кругляк серед воріт, куди буде заходити вся полонинська худоба та вівці. [4, 338]. Така обрядова дія мала на меті вберегти тварин та пастухів від нападу вовків та медведів під час літування. «Живий» вогонь, запалений в перший день виходу на полонину, ватаг підтримував протягом всього полонинського сезону, щоб не погас, та щоб з того вогню ніхто не взяв іскри з інших полонин, бо це б відібрало його вдачу, а господарство зазнало б втрат.

Використовували гуцули вогонь і в будівництві. Коли основну конструкцію будинку звели, то господар кладе у посудину розжарене вугілля, додає туди ладану і обкурює чотири основні колоди, на яких триматиметься вся конструкція хати. Після такої обрядової дії господар гостює всіх, хто допомагав у будівництві [5, 47]. Робилось це для того, щоб хата не згоріла від пічного полум'я чи блискавки. Особливо шанують буковинські гуцули хатне вогнище, ніколи не гасять його поспішно, а завжди дають догоріти самому. У давнину вважали неприйнятним зичити комусь грань свого домашнього вогнища, бо з позиченим полум'ям могло піти і хатне щастя. Коли в хаті була мала дитина, то не можна було з печі виносити жаринки для люльки курця, бо дитина буде погано спати [8, 46].

Добували гуцули «живий» вогонь і в ніч перед Івана Купала (з 23 на 24 червня за старим стилем та з 6 на 7 липня за новим стилем). Святкували Івана Купала слов'яни ще з язичницьких часів по всій Україні, але з деякими відмінностями в різних регіонах. На Буковинській Гуцульщині розпалювати Купальський вогонь мали право тільки здорові, порядні, незаплямовані хлопці. Стрибали через вогнище перші хлопці, що вище скочить хлопець, то кращий буде врожай в його господарстві, коли впаде під час стрибка, то щось недобре з ним станеться [7, 438-439].

Великої шани на Буковинській Гуцульщині мають громові свята, які припадають в літній період року, до цих свят входять: Прокопа (21 липня), Архангела Гаврила (26 липня), Святого Іллі (2 серпня), Святого Пантелеймона (9 серпня). У ці свята гуцули нічого не роблять, щоб блискавка не завдала шкоди їхньому господарству. А на свято Пантелеймонам перед іконою святого гуцули запалюють свічку, щоб святий Палій, як його називають на Гуцульщині, не палив їхнє сіно в горах. Особливої шани на Гуцульщині має вогонь, утворений блискавкою, гуцули вважали за гріх, гасити такий вогонь водою, гасили його тільки молоком [10, 159].

Ще до середини ХХ ст. на Буковинській Гуцульщині існував звичай на Семена Стовпника (14 вересня) – розпочинати опалювальний сезон. Гуцули цього дня розпалювали «живий» вогонь в своїх печах і підтримували його аж до Святого вечора, коли оновлювали вогонь в печі для святкових страв. Хатне вогнище особливо шанували, воно було своєрідним оберегом тепла і затишку в сім'ї. До вогню заборонялось погано говорити чи плювати на нього, бо старожили завіряли – в того, хто плюється на ватру, все обличчя покриється ранами.

Увечері перед святом Андрія Первозванного (13 грудня) на Гуцульщині проводять обрядові дії проти злих чародійниць, які відбирають молоко у корів перед святом Андрія. Щоб запобігти цьому, гуцули розпалюють «живу» ватру в яку вкидають заздалегідь підготовлені дев'ять освячених вербових прутиків із дев'яти останніх вербних неділь. Коли з вогнища утворюються жаринки, господар дістає з нього дев'ять вугликів і кидає у воду, туди ж кидає і дев'ять зубків часнику, збережених зі Святого вечора, додає дев'ять шматків гною з під корови і все перемішує. Водою господар кропить стайню, а гноєм намазує хрести між рогами корів та зверху дверей у стайні. При цьому дійстві госпо-

дар промовляє такі слова: «Йик усе є бридке і до цього ніхто не може сі повернути, так аби ніхто до цієї худоби не повертав сі» [12, 273].

Наукова новизна. Виявлено нові риси у вшануванні культу вогню, що простежуються в традиційній обрядовості буковинців.

Висновки. Отже, на Буковинській Гуцульщині вогонь вважають цілющим і очисним оберегом всього господарства гуцулів. Енергія «живого» чи «нового» вогню розпочинала найбільш знакові події в житті горян: Святвечір, Великодні свята, полонинське літування тощо. Культ вогню на Гуцульщині вшановували задовго до християнства, тоді давні українці вірували, що вогонь є меншим братом сонця, який людству подарував бог вогню Перун. З поширенням християнства на Буковинській Гуцульщині патроном вогню став архангел Михаїл, в честь якого українці відзначають день Архистратига Михаїла (21 листопада).

Література

1. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Том I. Мюнхен: «Українське видавництво», 1958. 449, [7] с.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Том II. Мюнхен: «Українське видавництво», 1966. 441, [7] с.
3. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. К.: «Наукова думка», 1987. 470 с.
4. Домашевський М. Історія Гуцульщини. Том I. Друге видання. Чикаго-Львів, 1995. 501 с.
5. Кайндль Р. «Гуцули»: їх життя, звичаї та народні перекази. Чернівці: «Молодий буковинець», 2000. 208 с.
6. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні Том I. К.: АТ «Обереги», 1994. 400 с.
7. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні Том II. К.: АТ «Обереги», 1994. 528 с.
8. Ковтун А. Вода й вогонь в українських легендах та віруваннях. К.: «Успіх і кар'єра», 2015. 144 с.
9. Кожоляно Г. Духовна культура українців Буковини. Чернівці: «Прут», 2007. 403 с.
10. Мандибура М. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини XIX-30-х років XX ст. Історико-етнографічний нарис. К.: «Наукова думка», 1978. 189 с.
11. Сеньків І. «Гуцульська спадщина». Праці з життя і творчості гуцулів. К.: «Українознавство», 1995. 512 с.
12. Шухевич В. Гуцульщина. Четверта частина. Видання друге. Верховина: «Гуцульщина», 1999. 304 с.

References

1. Voropai O. (1958). The customs of our people. Munich: Ukrainian publishing house [in German].
2. Voropai O. (1966). The customs of our people. Munich: Ukrainian publishing house [in German].
3. Hutsulshchyna. (1987). Historical and ethnographic research. Kyiv: Scientific thought [in Ukrainian].
4. Domashevsky M. (1995). History of Hutsulshchyna. V. 1. The second edition. Chicago-Lviv.
5. Kaindl R.F. (2000). "Tch Hutsuly": their life, customs and folk legends. Chernivtsi: Young bucovynets [in Ukrainian].
6. Kylymnyk S. (1994). Ukrainian year in folk customs in historical aspect Volume 1. Kyiv: AT «Amulets» [in Ukrainian].
7. Kylymnyk S. (1994). Ukrainian year in folk customs in historical aspect. Volume 2. Kyiv: AT «Amulets» [in Ukrainian].
8. Kovtun A. (2015). Water and fire in Ukrainian legends and beliefs. Kyiv: Success and career [in Ukrainian].
9. Kozholianko H. K. (2007). Spiritual culture of the Ukrainians of Bukovyna. Chernivtsi: Prut [in Ukrainian].
10. Mandibur M. (1978). Polonyn economy of Hutsulshchyna in the second half of the 19th and the 30s of the 20th centuries. Historical and ethnographic essay. Kyiv: Scientific thought [in Ukrainian].
11. Seniuk I. (1995). "The Hutsyl Heritage". Works on the life and work of the Hutsuls. Kyiv: Ukrayinoznavstvo [in Ukrainian].
12. Shukhevich V. (1999). Hutsulshchyna. Part IV. Second Edition. Verkhovyna: «Hutsulshchyna» [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.03. 2019 р.